

PŘEMYSL MÁCHA

KRAJINY: PŘÍSPĚVEK K DISKUZÍ O KONCEPTUALIZACI KRAJINY V (ČESKÉ) GEOGRAFII

MÁCHA, P. (2013): Landscapes: a contribution to the discussion about the conceptualization of landscape in (Czech) geography. Geografie, 118, No. 1, pp. 1–15. – The goal of this article is to identify key reasons for the continuing confusion about the meaning of landscape in human geography and other social sciences. It seeks to offer a new perspective on landscape as a socially relevant environment, which can be productively applied within human geography to better understand human spatial behavior. The article builds on previous articles about the conceptualization of landscape in Czech geography published in this journal over the past few years.

KEY WORDS: landscape – human geography – anthropology.

Príspevek je jedním z výstupů grantového projektu „Místní a pomístní názvy jako kulturní dědictví a zdroj lokální, regionální a národní identity. Příprava metodiky ochrany místních a pomístních jmen“ podpořeného v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI, MK ČR) č. DF11P01OVV022. Autor tímto děkuje za podporu.

Úvod

Krajina je jedním z nejsložitějších pojmů, s nimiž pracují současné sociální vědy, a svou podstatou je to koncept hluboce interdisciplinární. Nejdéle a nejpodrobněji ze všech disciplín se krajinou zabývá kulturní geografie, jejíž přístupy významně obohatily ostatní sociální a humanitní vědy – historii počínaje a antropologií konče. Kulturní geografie si naopak vypůjčila řadu metodologických a teoretických konceptů a nástrojů z jiných disciplín (např. koncept kultury, historickou metodu aj.), které umožnily komplexnější studium krajiny. Konceptualizace krajiny se ovšem s vývojem kulturní geografie spíše komplikovala, než ujasňovala – místo rostoucí shody se v posledních desetiletích objevily epistemologicky velmi odlišně ukotvená pojetí krajiny, která se v různé míře prosadila v různých zemích a na různých geografických pracovištích. Na jedné straně je současná pluralita přístupů velmi produktivní, protože žádný přístup sám o sobě nepostihuje všechny aspekty fenoménu a procesů souhrnně označovaných jako krajina, na straně druhé odlišná pojetí krajiny komplikují diskuzi o krajině nejen napříč disciplínami, ale i uvnitř samotné geografie.

Před několika lety proběhla na stránkách tohoto časopisu krátká diskuze o konceptualizaci krajiny v české geografii (viz Hynek 2008, Bičík 2008, Kolečka 2008, Kučera 2009). Tuto diskuzi začal Hynek (2008) kritikou přílišného důrazu na materiální pojetí krajiny v české geografii. Bičík (2008) a Kolečka (2008) Hynkovu kritiku odmítli s poukazem na sociálněgeografické studie

zaměřené na lidské aktivity v krajině. Kučera (2009) pak ve svém příspěvku ukotvil probíhající diskuzi v širší debatě o přístupu ke krajině zejména v anglo-americké geografii a rovněž navrhl cesty, jimiž by se další úvahy o krajině měly v české geografii ubírat. Kupodivu tuto hozenou rukavici v posledních třech letech nikdo explicitně nezvedl, byť ozvěny této diskuze lze nepochybně nalézt i ve dvou textech v nejnovější přehledové publikaci věnované geografickému výzkumu krajiny (Hynek 2011, Kolečka 2011). Cílem tohoto článku je pokusit se promyslet některé důsledky Kučerou nadhozených témat, upozornit na některé slabiny vybraných přístupů a poukázat na možnosti studia krajiny s ohledem na nejnovější vývoj v humánní geografii a rovněž na poznatky jiných sociálně-vědních a humanitních disciplín, které se krajinou také zabývají. Je třeba zdůraznit, že tento článek se nezabývá krajinou jako takovou, ale možnostmi její kritické konceptualizace pro účely bádání v rámci humánní či kulturní geografie. Hlavní otázkou tohoto článku tedy je: Jaké konceptualizace krajiny jsou vhodné pro kulturní geografii?

Stručná rekapitulace dosavadní diskuze

Jak je již výše uvedeno, diskuzi o konceptualizaci krajiny v české geografii začal Hynek (2008) kritikou přílišného důrazu na materiální pojetí krajiny v českém prostředí. Podle Hynka je krajina v české geografii pojímána převážně jako hmotný objekt, soubor nějakých fyzickogeografických a biologických prvků a kulturních artefaktů, přičemž lidské zkušenosti krajiny se podle Hynka nevěnuje dostatečná pozornost. Odkazem na současnou anglo-americkou literaturu o krajině se Hynek snažil poukázat na potřebu (a význam) studia „prostorovosti lidských aktivit, představ a očekávání“. Bičík (2008) a Kolečka (2008) na tuto kritiku reagovali odkazy na řadu výzkumů v oblasti sociální geografie, dokumentující zájem českých (sociálních) geografů o téma krajiny.

Zatímco příspěvky Bičíka a Kolečky byly spíše polemické, článek Kučerův (2009) byl trochu odlišný, a to v tom, že nejen shrnul probíhající diskuzi a ukotvil ji v širší debatě o přístupu ke krajině zejména v anglo-americké geografii, ale rovněž upozornil na některé zásadní problémy v konceptualizaci krajiny a naznačil cesty, jimiž by se úvahy o řešení těchto problémů mohly či měly v české geografii ubírat. Kučera v zásadě přitakává Hynkovi, v tom, že materiální pojetí krajiny v české geografii skutečně převládá, zároveň ale upozorňuje, že řešením není nekritické přijetí současných anglo-amerických přístupů, v nichž je krajina „dematerializována“ a pojímána spíše jako vizuální ideologie, text či diskurs. V závěru svého článku Kučera vyzývá k diskuzi o ontologickém statusu krajiny (existuje vůbec? v jakém smyslu?) a ujasnění si vztahu mezi humánní geografii a krajinou ekologií (do čí kompetence vlastně spadá studium krajiny?). Cílem takových úvah by měla být formulace teoreticky založeného pojetí krajiny v geografii s oporou v empirickém výzkumu, kde je krajina jasně odlišena od příbuzných pojmů jako místo, region či prostředí, a to v kontextu vývoje geografického myšlení. Na následujících řádcích se pokusím vyjít z Kučerových tezí a rozvinout alespoň některé z nich trochu dále. Ve svých úvahách se budu opírat především o současnou geografickou a antropologickou literaturu.

Konceptualizace krajiny: čas na terminologický úklid?

S konceptem krajiny pracuje řada disciplín s velmi odlišným paradigmatickým vymezením. O krajině píší např. literární vědci, jazykovědci, sociologové, antropologové, architekti, urbanisté, krajinní inženýři, lesníci, historikové, humánní geografové, fyzičtí geografové, geologové, biologové či ekologové (za všechny viz např. Librová 1987; Kovář 2005; Gibas, Pauknerová 2009; Ložek 2007; Dufková 2007; Löw, Michal 2003; Matoušek 2010; Sádlo, Storch 1999; Sádlo a kol. 2005 aj.). Ačkoliv používají stejné slovo, myslí jím často velmi odlišné jevy či procesy, což produktivní komunikaci a spolupráci mezi disciplínami spíše brání. V situaci, kdy pro přemíru definic jediného pojmu přestává být tento pojem srozumitelný, by bylo vhodné vzpomenout na etymologii slova a pokusit se jeho původní význam trochu oprášit.

Slovo *krajina* je etymologicky příbuzné se slovy *kraj*, *okraj*, *vykrojit* ale zprostředkovaně také *kroj*. Ve všech případech odkazuje na lidskou aktivitu, „ukrajování“ nějaké části našeho prostředí (viz např. Holub, Lyer 1967, s. 266–268 nebo *Krajina v České republice* 2007, s. 10–11). Poučné je rovněž nahlédnutí do druhého svazku Jungmannova *Slownjku* česko-německého (1836, s. 160–161), kde pod heslem *krajina* nalezneme velice pestrý výčet významů a příkladů z literatury, které s dnešním významem slova nemají v naprosté většině případů nic společného. Převládající význam v Jungmannově době, zdá se, byl „stát“ či „země“ v politicko-teritoriálním smyslu, popř. území na okraji státu. Právě na právní a politickou rovinu utváření krajiny upozornil např. Olwig (1996), který polemizoval s pojetím krajiny jako vizuální ideologií (viz níže) a upozorňoval na materiální základy utváření krajiny. Anglická etymologie slova *landscape* (viz např. Jackson 1984, s. 5–8) rovněž odkazuje na aktivní prvek vyčleňování části prostředí a v moderním úzu dokonce i tvarování prostředí (sloveso *to landscape*). Podobně ke krajině také přistupuje Evropská úmluva o krajině, v níž je krajina definována jako „část území, tak jak je vnímána obyvatelstvem...“ (Evropská úmluva o krajině 2000, kap. 1, čl. 1, bod a). Podle této úmluvy krajina vzniká aktem percepce. *Stricto sensu*, slovo krajina by se tedy mělo používat pouze ve smyslu části prostředí cíleně vykrojené (percepce, činnosti či politicky) člověkem. Termín přírodní krajina se zdá být v tomto kontextu protimluv – krajina je z definice lidským výtvořem, a proto je i přídomek „kulturní“ nadbytečný. Za povšimnutí v této souvislosti stojí, že Evropská úmluva o krajině spojení *kulturní krajina* nepoužívá.

Etymologie slova krajina v románských jazycích (*paisaje*, *paysage*, *paesaggio* apod.) je odlišná, ale i ji je dobré vzít při úvahách o významu krajiny v potaz. Na počátku totiž stálo slovo *pagus* (rurální distrikt) a krajina v románských jazycích tedy původně označovala venkov (viz např. Jackson 1984, s. 5, také Filleron 2008). V kontrastu s civilizovaným a křesťanským městem se slovo *pagus* sekundárně přeneslo i na obyvatele venkova, kteří se tak stali *pohany* (*paganus*). Na problém ztotožnění krajiny s venkovem, tedy s prostorem, který začíná za hranicemi města, v souvislosti s klasickou kulturní geografíi upozornil např. Wylie (2007, s. 30–40). V českém kontextu se tímto jevem zabývala ve svých dnes již klasických dílech Librová (1987, 1988). K Hynkové, potažmo Kučerové kritice převahy materiálního pojetí krajiny v české geografii bych tedy přidal také kritiku ztotožnění krajiny a venkova tolik patrnou v mnoha pracích

o krajině vydaných v posledních dvaceti letech v Česku – viz např. Lapka, Gottlieb 2000 nebo konferenční sborníky *Tvář naší země – krajina domova* (2001, 2002, 2005). Typickým příznakem těchto prací je jakási melancholie či nostalgie po starých dobrých časech harmonického uspořádání krajinných prvků, řádu, smyslu a intimitě domova. Jakoby krajina města (*urban landscape* – viz např. Helbrecht, 2004) byl protimluv a jakoby město samotné, průmyslové zóny, satelitní městečka uprostřed řepkových polí a reklamní billboardy do „krajiny“ nepatřily či krajinu nevytvářely. Takový soud je normativní, nikoliv vědecký. Obávám se, že tyto dvě roviny se nám v českém kontextu docela smíchaly. Naskýtá se ale otázka, zda je vůbec možné je oddělit – jak totiž ukazuje právě tzv. nová kulturní geografie (viz níže), krajina je pojmem bytostně politickým.

Fetišismus, narcisismus, mysticismus: rizika ve studiu krajiny

Za výše uvedenou pluralitou přístupů se skrývá odlišné epistemologické založení jednotlivých disciplín a autorů. Ale i když si význam pojmu krajina s ohledem na jeho etymologii v rámci sociálně-vědních disciplín trochu zúžíme – tj. budeme chápat krajinu jen jako tu část prostředí „vykrojenou“ člověkem – stále ještě zbývá poměrně široký prostor pro různá pojetí a přístupy. Každý z těchto možných přístupů má své silné a slabé stránky a při nedostatečné reflexi slabin určitého přístupu hrozí nebezpečí různých zkreslení, omylů a zjednodušení.

Hynek (2008) otevřel diskuzi o tom, zda v české geografii převládá materiální pojetí krajiny. Implicitní v taktu nastavených parametrech diskuze je předpoklad, že případná převaha materiálního pojetí krajiny je špatné a že by bylo vhodné ji doplnit, popř. nahradit jinými přístupy. Ať má Hynek, popř. Kučera, který mu přitakává, pravdu nebo ne, myslím, že v kontextu této diskuze by mohlo být rovněž zajímavé podívat se na Hynkem vznesená témata jinou optikou. Domnívám se, že otázkou by nemělo být, které pojetí převažuje, ale jaké důsledky má zaujetí určitého přístupu ke krajině pro studium lidského prostorového chování (tj. co lze a co nelze tímto přístupem zjistit), resp. jaká nebezpečí plynou z nedostatečné reflexe slabin (slepých úhlů) jednotlivých přístupů.

Realistické či materiální pojetí krajiny, s nímž se setkáváme (nejen) v české geografii, je založeno na předpokladu, že krajina je objekt, resp. soubor objektů, popř. uspořádaný komplex přírodních a kulturních prvků. Toto pojetí je staré jako kulturní geografie a jeho systematické kořeny můžeme hledat v americké kulturní geografii (Sauer aj.), popř. v německé krajinářské škole (Hettner aj.). Příklady takového pojetí krajiny v současné české geografii je mnoho, což překvapivě potvrzují i Bičík a Kolečka ve svých reakcích na Hynkův článek. Bičík (2008) například uvádí dlouhý seznam výzkumných projektů zaměřených na krajinu/land use, které jsou – či v nedávné minulosti byly – realizovány na katedře sociální geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a které spojuje právě materiální pojetí krajiny. Kolečka (2008) naopak nabízí vlastní interpretaci krajiny, z níž je opět patrný silný materiální aspekt: „Faktem ovšem je, že ‚kostrou‘ každé krajiny zůstává její ‚přírodní podstata‘, kterou člověk jen částečně koriguje a mění...“ (Kolečka 2008, s. 89). Materiální pojetí krajiny je rovněž patrné i v Kolečkově novějším textu (2011, s. 78), kde

definuje krajinu jako „území, které má své hranice a uvnitř těchto hranic se vyznačuje homogenním projevem komplexity přírodních faktorů, jevů a procesů a projevů lidské činnosti“. Trochu nečekaně ale s materiálním pojetím krajiny pracuje v jisté míře i sám Hynek, který jinak přemíru materiálního pojetí krajiny v české geografii původně kritizoval. V nedávné studii (Hynek, 2011, s. 28) například definoval krajinu jako palimpsest, v němž „nejen na sebe vzájemně působí přírodní složky ovlivňované lidskými intervencemi“. Tato definice jakoby z oka vypadla klasickému Sauerově pojetí kulturní krajiny, je však nutno ji interpretovat v kontextu uvedené diskuze, v níž Hynek (2008) zároveň aktivně vystoupil ve prospěch kritické reinterpretace pojmu krajina ve světle současných anglo-amerických přístupů. Již jen okraj stojí za zmínku, že materiální pojetí krajiny se velmi silně projevuje rovněž v nové mezioborové publikaci z pera Cílka, Ložka a kol. (2011).

Materiální pojetí krajiny má nepochybně řadu předností. Zaměření na uspořádání kulturních artefaktů v prostoru umožňuje sledovat difuzi kulturních praktik, technologií a znalostí v čase. Rovněž umožňuje vytvářet popisně-klasifikační schémata kulturně-krajinných typů v různých obdobích. Obzvláště užitečné toto pojetí krajiny může být pro rekonstrukci minulých stavů krajiny a jejich proměn. Hezkým příkladem využití tohoto přístupu v českém kontextu je např. práce Heřmanové, Chromého a kol. (2009) nebo nová práce Kolečky a Klimánka (2012).

Klasické Sauerovské pojetí krajiny má ale také svá omezení. Základním problémem tohoto pojetí je dle mého názoru nejasná hranice mezi prostředím a krajinou, potažmo jejich explicitní ztotožnění. Komplexnost pojmu krajina a nevyhnutelná nedostatečnost parciálních definic krajiny svádí některé autory ke snaze zahrnout pod tento pojem téměř vše – geomorfologií počínaje a sakrálními stavbami konče, aniž by bylo jasné, které z těchto prvků jsou důležitější a proč. Nejasné rozlišení těchto dvou pojmů dal do vínku kulturní geografii už její zakladatel, Carl Sauer, ve svém stěžejním eseji *The Morphology of Landscape* (1925/2008). Termíny prostředí (*environment*) a přírodní krajina (*natural landscape*) zde používá synonymicky, ačkoliv zároveň upozorňuje, že jen některé prvky prostředí jsou pro vývoj (a studium) kulturní krajiny relevantní. Pro Sauera byla kulturní krajina nástrojem pro analýzu vztahů člověka a prostředí, bohužel, ale nebyl terminologicky dostatečně precizní a toto dědictví se s kulturní geografii (nejen) v Česku vleče dodnes. Nejasné rozlišení mezi prostředím a krajinou je patrné např. v příspěvcích ve sborníku *Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu* (Kolečka a kol. 2011), kde sice všichni autoři píšou o krajině, ale ve skutečnosti mají často na mysli prostředí (za všechny viz např. Lipský 2011; Machová, Elznicová 2011 či Kolečka, Svatoňová, Vranka 2011). Extrémním příkladem ztotožnění krajiny a prostředí je např. nedávný Kolečkův text (2011, s. 78), v němž píše, že krajina „je pravděpodobně nejsložitější (nejkomplexnější) útvar našeho světa plně ztotožnitelný s pojmem životní prostředí, máme-li na mysli tu jeho část, která existuje v určitém území“.

Příliš široké vymezení krajiny, resp. neodlišení krajiny od prostředí, komplikuje využití tohoto konceptu v praktickém výzkumu. Jak vlastně takto pojmou krajinu zkoumat? Jakými metodami? Jazykem které vědní disciplíny? S ukotvením v kterých teoriích? A za jakým účelem? Tyto otázky ale nejsou jediným problémem spojeným s tak širokou definicí krajiny. Materiální či

realistické chápání krajiny bylo totiž už v 80. letech minulého století podrobeno velmi ostré kritice řadou autorů v anglo-americké geografii, a to pro přílišnou reifikaci krajiny. Lidé jako Denis Cosgrove (1984/1998), James Duncan (1990) či Gillian Roseová (1993) upozornili na nebezpečí spojená s tímto dle nich naivním pohledem na svět, který je slepý vůči mocenským asymetriím a zájmům. Krajina podle těchto autorů není objektem, ale spíše způsobem nazírání na svět, který vznikl v určité historické chvíli, kterému se učíme, který zakrývá více, než odhaluje, a který slouží především k reprodukci mocenských vztahů ve společnosti. Kritickou reflexí mocenských důsledků realistického pohledu na krajinu se zabývali např. autoři textů v monografiích editovaných Mitchellem (ed. 2002), Cosgrovem a Danielsem (1988/2008) nebo Barnesem a Duncanem (1992.) Velmi trefně vystihuje tento kritický pohled na realistické chápání krajiny např. Mitchell (2002, s. 1–2), když říká, že bychom se neměli jen ptát, „co krajina je nebo co znamená, ale co dělá, jak funguje jako kulturní praxe. Krajina nejenom symbolizuje mocenské vztahy, ona je nástrojem kulturní moci, možná dokonce i vykonavatelem moci, která je (nebo se tak často prezentuje) nezávislá na lidských intencích“.

Pohled na krajinu pojímanou jako vizuální ideologie problematizuje zdánlivě nevinná vyobrazení krajiny, a to nejen v malířství a literatuře, ale rovněž v geografii. Podle autorů, jako je Mitchell či Cosgrove, je třeba se vždy ptát, jaké mocenské vztahy jsou reprodukovány určitými reprezentacemi krajiny, resp. jak idea krajiny a její konkrétní zpodobnění strukturuje sociální vztahy ve společnosti, komu dávají hlas a koho umlčují. Je to velmi neintuitivní pohled na krajinu, již jsme si navykli vnímat spíše harmonicky a jaksi samozřejmě a přirozeně. Jak však zdůrazňuje Mitchell, čím samozřejměji a nevyhnutelněji se krajina jeví, tím účinněji mohou působit mocenské vztahy, které reprodukuje (tamtéž). Pokud nebudeme z tohoto úhlu pohledu kriticky nahlížet reprezentace krajiny, které sami vytváříme, hrozí nebezpečí něčeho, co bychom vzhledem k marxistickému zaměření těchto kriticky píšících geografů mohli nazvat fetišismem, t.j. záměnou objektu za sociální vztah. Podle autorů je totiž krajina především sociálním vztahem, nikoliv objektem.

Zatímco Hynek (2008) navrhoval syntézu klasických materiálních a nových nemateriálních přístupů, Kučera naopak nabídl ryze nemateriální pojetí krajiny: „Bylo by dobré připustit, že krajina není objektem, ale rámcem..., prostřednictvím kterého diskutujeme a uspořádáváme vztahy mezi námi a prostředím, v němž se pohybujeme“ (Kučera 2009, s. 151). Je to jednoznačný odklon od realistického pojetí krajiny – krajina už není objekt „tam venku“, ale způsob nahlížení světa. Vidíme zde jasné ozvěny kritických přístupů nové kulturní geografie zmíněné výše, byť Kučera zároveň usiluje o zachování „materiality“ krajiny – „krajina je realitou nacházející se v oku pozorovatele“ (tamtéž).

Ale ani toto kritické pojetí krajiny není bez určitých omezení. Zatímco nás nutí kriticky reflektovat reprezentace, s nimiž pracujeme, a způsobu jejich produkce (včetně produkce geografické), zároveň nám samo v jisté míře vnucuje velmi specifický pohled na krajinu, resp. její interpretaci. Zdá se mi, že ruku v ruce s nebezpečím krajinného fetišismu totiž kráčí další „hřích“ krajinných studií a tím je něco, co bychom mohli pracovně nazvat – s jistou nadsázkou – krajinným narcisismem. Mám zde na mysli přenesený význam tohoto pojmu chápaného spíše jako přečeňování vlastního významu a nadřazování vlastního

pohledu na svět nad ostatní. V krajinářko-geografických studiích se takto chápaný narcisismus projevuje již od dob Carla Sauera značnou expertizací vědění o krajině, v němž je pouze expert – a nejlépe geograf – kompetentní a schopný identifikovat a analyzovat relevantní krajinné prvky.

Jedním z příkladů přeceňování role geografa v interpretaci krajiny je termín *genius loci*. Dodnes se tento termín v geografických pracích objevuje, jakoby byl neproblematický a jednoznačně definovatelný, samozřejmě po patřičné geografické průpravě. Ve své reakci na Hynkovu kritiku Kolečka (2008, s. 89) toto potvrzuje: „I tak každou krajinu ‚obchází‘ její ‚duch‘ či *genius loci*, jehož ‚přítomnost‘ česká krajinářská geografie respektuje.“ Přijetí termínu *genius loci* (a v jiném kontextu termínu *krajinný ráz*) předpokládá, že existuje jen jedna správná interpretace místa, jen jedno správné čtení prostoru. Přesně vůči takovému hegemonistickému přístupu ke krajině se vymezila tzv. nová kulturní geografie, která poukazovala na multivokalitu či plurální čtení míst, konfliktnost, vylučování a útlak.

Hřích krajinného narcisismu se ale bohužel projevuje i v pracích tzv. nové kulturní geografie, a je to jeden z hlavních důvodů, proč tyto přístupy nepřijímám bez výhrad, byť chápu jejich význam pro odhalování mocenského pozadí zdánlivě nevinných obrazů a kompozic. Denis Cosgrove „ví“, v čí prospěch pracovala nově se zrodilý krajinomalba, a pokud to nevidíte i vy, váš pohled je zastřen falešným vědomím, které vám brání nahlédnout sociální vztahy takové, jaké ve skutečnosti jsou. James Duncan „ví“, jak správně číst městskou kompozici královského hlavního města Kandy, a byť přiznává, že jsou i odlišná možná čtení prostoru města (např. šlechtické či poddanské), nabízí nám to královské, aniž by bylo s jinými čteními důsledně konfrontováno s oporou v empirii. A Gillian Roseová „ví“, jak správně číst genderovou nerovnost a feminizaci krajiny v obraze manželů Andrewsových.

Zdá se mi, že se nějak z kulturně-geografických studií o krajině vytratila ochota či zájem naslouchat lidem a pokusit se nahlédnout svět jejich očima a pochopit, proč se chovají tak, jak se chovají. Myslím, že právě na toto chtěl upozornit Hynek svým diskuzním příspěvkem (Hynek 2008) a domnívám se, že je to podnět navýsost aktuální. Vědom si omezení spojených s materiálním pojetím krajiny, Hynek navrhuje využít pojmu *region* pro studium lidských aktivit v krajině (Hynek 2011, s. 27–29). K vymezení pojmů krajina a region ostatně vyzývá i Kučera (2009), nicméně je třeba zdůraznit, že nahrazení jednoho problematického pojmu jiným, který není o nic jasněji definovatelný, si příliš nepomůžeme. Osobně bych dal proto přednost spíše rekonceptualizaci pojmu krajiny tak, aby se do ní vrátil (inter)subjektivní rozměr. V českém kontextu na význam tohoto rozměru pro zkoumání prostoru ostatně poukazuje i nová práce Siwka (2011). Aby bylo jasné, nehájím zde návrat k humanistické geografii 70. let. Je jasné, že tyto přístupy měly svá omezení a reakce na ně (stejně jako reakce na Sauerovskou kulturní geografii) byla oprávněná. Myslím si ale, že zájem o jedinečnou i sdílenou lidskou zkušenost prostoru je něco, co by mohlo současně úvahy o krajině, poučené sociálně kritickými přístupy nové kulturní geografie, významně obohatit.

Zájem o tuto zkušenost by však neměl jít do extrému. Třetím rizikem některých krajinářských prací v současné geografii totiž je něco, co bychom mohli (opět s jistou nadsázkou) nazvat krajinným mysticismem. Ten se našťástí či

bohužel v české geografii zatím vůbec nerozvinul, byť je implicitně vyjádřen v řadě krajinářsky zaměřených historických, sociologických, ekofilozofických či krajinně-ekologických prací prodchnutých nostalgií po harmonické venkovské krajině minulosti, které jsem zmínil výše. Společným znakem těchto prací je jakási touha „splynout“ s krajinou, resp. očekávání, že z osobního spojení s krajinou chápanou jako extenzi těla je možné získat hlubší existenciální a snad i metafyzické poznání a ukotvení v chaotickém světě.

V pozadí těchto přístupů stojí obnovený zájem o fenomenologii, z části inspirovaný novými antropologickými přístupy ke krajině (např. Tilley 1994, Ingold 2000) a z části vyvolaný kritikou role reprezentací v geografické teorii a výzkumu iniciovanou zejména Nigelem Thriftem (1996, 2007). Hlavním předpokladem je, že reprezentace zkreslují a omezují možnost poznávat krajinu. Tu musíme poznávat nejen skrze reprezentace ale také přímo, multisenzoricky, tělesně. Krajina je v této tradici pojímána především jako praxe, performance či proces, v němž jsou reprezentace chápány jako formy chování a ztělesnění (*embodiment*), nikoliv jako obrazy určené ke kabinetní dekonstrukci. Geografové pracující v této tradici tedy zkoumají zkušenost krajiny např. prostřednictvím chůze, vystavení rozmarům počasí, osobním emocím a nahodilým setkáním (viz např. Wiley 2005).

Krajina se ve fenomenologických přístupech rematerializuje – opět je chápána jako objekt „tam venku“, nikoliv však jako nějaký objekt oddělený od subjektu v duchu Descarta. Silnou stránkou tohoto přístupu je obnovený zájem o lidskou zkušenost krajiny, která v materiálních, marxistických a dekonstruktivistických přístupech chybí. V krajních případech ale může tento přístup vést k úplné rezignaci na možnost cokoliv obecného a zároveň smysluplného říci o lidském chování či fungování lidské společnosti. V kontextu našeho článku je to rovněž rezignace na systematickou teoretickou konceptualizaci krajiny. Ač jsem výše hájil potřebu věnovat pozornost (inter-) subjektivní percepci a zkušenosti prostoru, některé proudy krajinné fenomenologie posunují tuto pozornost do extrému, kterému se podřizuje vše ostatní. A to také není dobře.

Krajina jako sociálně relevantní prostředí

Jak z těchto dilemat ven? Jak se vyhnout rizikům spojeným s hlavními krajinnými školami v současné geografii? Jednak nestavět jednotlivé přístupy proti sobě, ale spíše je vhodně kombinovat a syntetizovat (Hynek 2008, s. 83) a jednak kriticky reflektovat možnosti a meze jednotlivých přístupů, vždy s ohledem na charakter výzkumné otázky, kterou se pokoušíme řešit. Sémantická vyprázdňenost či pluralita slova krajina je totiž sice závažnou, ale rozhodně ne jedinou či dokonce hlavní příčinou konceptuální problematičnosti tohoto pojmu. Zdaleka nejzákladnější a nejzákladnější příčinou podle mého názoru je logické obrácení standardního teoreticko-metodologického vědeckého postupu. Je totiž fundamentálně špatně začínat jakoukoliv práci o krajině otázkou „co je krajina?“. Ne že bychom nepotřebovali definovat základní termíny našeho bádání. Ono je spíše nemožné na takovou otázku odpovědět, aniž bychom nejprve nevysvětlili, proč vůbec koncept krajiny zavádíme a jakou část lidského prostorového chování chceme tímto konceptem vysvětlit. Jak zdůrazňuje Kučera (2009, s. 152),

krajina je jen metafora a „metafory jsou pouze prostředkem výzkumu, nikoliv jeho výsledkem“.

Úplně nejdříve je nutné si ujasnit, co vlastně chceme o člověku či společnosti zjistit. Zajímá nás, například, proč se různí lidé pohybují stejným prostorem různě? Nebo nás zajímá, podle jakých kritérií lidé uspořádávají své okolí, resp. své vztahy v prostoru? Nebo proč se distribuce nějakých jevů v prostoru právě taková, jaká je, a proč se někde/někdy mění rychleji než jinde/jindy? Po formulaci podobných otázek bychom se měli ptát, jaké konceptualizace krajiny by nám mohly pomoci na takové otázky nalézt odpověď. Při psaní tohoto článku vycházím ze sociálně-konstruktivistického pojetí vědy, v němž je krajina, stejně jako jakýkoliv jiný pojem, pouze sociální konstrukt (viz např. Berger, Luckmann 1999), pouhý nástroj zkoumání světa, aproximace, model či metafora reality (viz např. Lakoff, Johnson 2002), nikoliv realita samotná. Ta je v sociálně-konstruktivistickém pojetí vědy přímému zkoumání nepřístupná. S pojmy je proto třeba zacházet jako s jakýmkoliv jinými nástroji – upravit si je podle potřeby. Respektive, používat je pouze na takové účely, pro které jsou vhodné. A pokud to nebude stačit, vyměnit je za jiné.

S rozmachem sociálně-konstruktivistických přístupů v sociálních vědách, se v posledních dvou desetiletích musela (nejen) geografie vyrovnat s ostrou kritikou některých svých fundamentálních konceptů. Např. Mitchell (1995) zpochybnil užitečnost pojmu kultura, a to v reakci na podobné trendy v kulturní antropologii (viz např. Gupta, Fergusson 1992). O deset let později byl podroben podobné kritice koncept měřítko, bez něhož si řada geografů geografii ani nedokáže představit (viz Marston, Jones III, Woodward 2005). V obou případech autoři argumentují, že užitečnost jakéhokoliv pojmu se nejprve musí prokázat, než bude tento pojem aplikován pro analýzu sociálních jevů. Nekritické přijímání nějakého pojmu v domněnku, že věrně odráží nějaký skutečný jev, by mohlo deformovat výzkum založený na takovém pojmu a zkreslit data, která nás zajímají, už na vstupu. Domnívám se, že totéž platí i pro koncept krajiny, s nímž bychom měli zacházet stejně obezřetně.

Přes tuto zdravou skepsi se domnívám, že vhodně pojatý koncept krajiny může být pro studium lidského prostorového chování přece jen potenciálně užitečný. V nedávné práci (Mácha 2010) jsem rozpracoval koncept krajiny jako sociálně relevantního prostředí, který nadále považuji za nosný. Navrhl jsem, abychom k naturalistickým pojmům fyzické tělo, umístění, prostředí a vesmír přidali sociální analogie, tj. sociální tělo (já, ty, on), místo, krajina a kosmos. Druhý soubor pojmů není protikladem, nýbrž rozšířením prvního souboru, který v sobě ten druhý z části zahrnuje. V jistém smyslu by tento druhý soubor bylo možné zahrnout pod Lefebrovu široce pojatý pojem sociální prostor (Lefebvre 1991). V kontextu tohoto článku je ale vhodné upřesnit, že sociálně relevantním prostředím jedince se nemyslí jen či především materiální výšeč nějakého fyzického prostředí, nýbrž praxe uspořádávání všech vztahů, v nichž se v kterékoliv chvíli nacházíme a které v sobě zahrnují v souladu s tezemi Latoura (1993, 2004, 2007) i věci, tj. materiálně. Tzv. *action-network theory* (ANT), tedy teorie sítí aktérů, v současnosti hluboce proměňuje sociální vědy, obzvláště pak kulturní geografii. Nejen člověk, ale také různé prvky našeho prostředí – věci, živly, rostliny či zvířata – jsou považovány za tzv. aktanty, tedy sociální aktéry, kteří vstupují do sítí sociálních vztahů a jsou jejich nutnou

a aktivní součástí. Právě na nezbytnost věnovat pozornost tomuto přístupu upozornil Hynek svým původním článkem (2008), byť neupřesnil, jaké důsledky z toho plynou pro praktický výzkum. V každém případě platí, že jednoduché dichotomie přírodní/kulturní patrně v díle Sauera, popř. obecnější dichotomie typu subjekt/objekt, obecné/konkrétní či globální/lokální již nejsou nadále udržitelné.

Byť se touto konceptualizací „krajiny jako (sociálně relevantního prostředí)“ dopouštím provinění, před kterým v obavě z vyprázdnění významu krajiny varuje Kučera (2009, s. 152), domnívám se, že umožňuje překlenout jisté tenze v dosavadních konceptualizacích krajiny, např. rozpor mezi tradičním pojetím krajiny jako materiálního objektu a krajiny jako vizuální ideologie či napětím mezi krajinou pojímanou jako životní prostor a krajinou chápanou jako scénérie. Rovněž se vyhýbá výše uvedeným rizikům krajinných studií – krajinnému fetišismu, narcisismu a mysticismu – a pomáhá koncept krajiny vymezit vůči jiným vlivným geografickým konceptům, zejména pak vůči (životnímu) prostředí a místu.

Krajina se zde totiž ukazuje především jako otázka měřítka či úrovně analýzy než jako otázka prostorové distribuce objektů. Stejně tak, jako je nutné striktně odlišit krajinu od prostředí, je potřeba totéž učinit ve vztahu k místu. Cresswell (2004, s. 10–11) ve svém stručném přehledu vývoje konceptu místa kontrastuje místo a krajinu takto: „Krajina je silně vizuální idea. Ve většině definic krajiny stojí pozorovatel mimo ni. To je hlavní rozdíl mezi krajinou a místem. Místa jsou především věci, uvnitř nichž se nacházíme... Nežijeme v krajinách – díváme se na ně.“ S takovým vymezením ale nemohu souhlasit. Jestliže krajinu budeme chápat jako praxi či rámec pro uspořádávání sociálních vztahů a místo nikoliv materiálně, ale spíše v duchu vlivné koncepce Doreen Masseyové (1991) jako průsečík sociálních vztahů (v horizontální i vertikální rovině), pak krajina nestojí mimo místa, ale je rámcem pro jejich uspořádávání. A jelikož jsou sociální vztahy především žity a praktikovány, je krajina rovněž fenoménem z oblasti každodenní životní praxe – v rozporu s tvrzením Cresswella žijeme nejen v místech ale i v krajině.

V kterékoli chvíli se tedy můžeme nacházet v různých krajinách (sociálně relevantních prostředích), v závislosti na tom, v jakých sociálních vztazích se nacházíme či v jakých sociálních statusech vstupujeme do sociálních interakcí. Krajina matky se liší od krajiny ženy a ta zase od krajiny poštovní doručovatelky a krajiny Romky. V tomto směru je tedy krajina velmi podobná identitě – je také situační a relační (Eriksen 2002, s. 27). Dalo by se tedy říci, že krajina je atributem či prostorovým vyjádřením identit/y. Pro potřeby výzkumu z tohoto přístupu vyplývá, že bychom měli věnovat pozornost sdílené zkušenosti prostoru spojené s konkrétními sociálními identitami, včetně materiálních projevů této zkušenosti. Jen některé části našeho prostředí nabývají relevanci, ale vždy jen dočasně a to v závislosti na parametrech sociální situace, v níž se v té dané chvíli nacházíme. V tomto pojetí je tedy krajina skutečně spíše událost (popř. proces) než stav a spíše performance či žitá praxe než soubor objektů.

Sociální rozměr krajiny rovněž nabízí jistý průsečík kulturní geografie s geografí sociální. Na vytrácení sociálních témat z britské humánní geografie žehrá např. Valentinová (2001). Otevírá se zde tedy možnost propojit tradiční sociální témata (chudoba, bydlení, zaměstnání apod.) s tradičními tématy kulturní

geografie (krajina, identita, kultura, gender, rasa, etnicita, odlišnost aj.). Je to samozřejmě jen možnost a nikoliv možnost jediná, neboť sociálně-konstruktivistické konceptualizace místa nabízejí podobné možnosti. Tento přístup podobně jako ostatní přístupy má ale také své slabiny. Zejména je omezen na aktuální krajiny, protože předpokládá práci s lidmi v terénu (pozorování, zúčastněné pozorování, rozhovory, dotazníky, mentální mapy), kterou není ze zřejmých důvodů možné provádět pro minulé krajiny. Ty lze jen částečně rekonstruovat z dochovaných materiálních, popř. písemných a uměleckých indicií, přičemž právě u historických krajin se klasický materiální přístup ke krajině a uvedené nové přístupy mohou vhodně doplnit a vzájemně obohatit.

Paradoxně, byť se v tomto článku pokouším o pojetí krajiny v mezích či intencích sociálních věd, zároveň toto pojetí nevyklučuje jeho využití např. v biologii či ekologii. Odhlédnuto od skutečnosti, že málokterá rostlina či živočich si mohou dovolit ignorovat člověka a jeho zásahy do prostředí (tj. jsou součástí kulturní krajiny), i zvířata jsou sociální bytosti, aniž by nutně musela vstupovat do vztahů s lidmi. Hezkým příkladem biologické konceptualizace krajiny, která je ve značném souladu s konceptualizací mou a Kučerovou, potažmo Hynkovou, je Sádlova Krajina jako interpretovaný text (1994). Představa, že se zvířata – na rozdíl od lidí – pohybují prostorem mechanicky, je neudržitelná.

Trocha skepse na závěr

„Výchozím přístupem ve vědeckém bádání má být skepse!“ (Hampl 2012, s. 262)

Tento článek je reakcí na předcházející příspěvky o konceptualizaci krajiny v české geografii a jako takový je především diskusní, podněcující další otázky a kritiku. Jeho cílem není podat definitivní, důsledně rozpracované pojetí krajiny, ale spíše posunout alespoň některá Kučerou nastolená témata kousek dále, v naději, že v započaté diskuzi budou další autoři pokračovat a že nás tato diskuze přiblíží k produktivnějšímu uchopení krajiny.

Na závěr se ještě sluší přidat pár skeptických, (sebe)kritických poznámek. Jestliže aplikujeme na studium krajinného chování striktně racionální, lineární vědecké myšlení, riskujeme, že nám řada podstatných věcí unikne, protože lidské chování a myšlení je racionální a lineární (ve vědeckém smyslu slova) jen výjimečně. Základem každého chování a myšlení je improvizace a hledání nikoliv nejlepšího řešení, ale nejlepšího dostupného řešení s ohledem na daná omezení při využití dostupných technik, materiálů a postupů a při vynaložení nejmenšího nutného množství úsilí, vždy s významným informačním strádáním. Tedy nikoliv věda, ale kutilství (*bricolage*) tak, jak o něm pojednal Lévi-Strauss (2000), je příznakem krajinné dynamiky.

Je tady ale ještě jedna úroveň úvah o krajině. Existuje vůbec krajina? Předpokládáme, že např. existuje rodina. Jak ale koncept rodiny operacionalizujeme, abychom jej mohli studovat? Nutně musíme dospět k nějaké operační definici „rodinného chování“, tedy, že se ve vztahu k určitým lidem chováme jinak, než k jiným lidem. Podobně bychom se tedy měli tázat po operační definici „krajinného chování“ a teprve poté, pokud se prokáže existence takového chování, pracovat dále s konceptem krajiny jako analytickým nástrojem. Jak

varoval už Hynek (1996) v dosud stále ojedinělé práci, mezi percepcí krajiny a skutečným pohybem v prostoru nemusí nutně být úzká (či vůbec nějaká) souvislost.

A do třetice: Kučera (2009) koncipoval svůj článek mimo jiné i jako otázku relevance anglo-americké geografie pro českou geografii. Trochu problematické už je samotné rozdělení geografie jako vědy na jednotlivé národní geografie. Věda by měla být globální a víme z historie, že kdykoliv se nějaký stát pokusil budovat národní vědu (sovětskou, německou apod.), dopadlo to povětšinou špatně. Anglo-americká geografie je jistě poznamenána svou „geografií“, tj. místem svého vzniku a postavením USA, Velké Británie, Kanady a Austrálie v mezinárodních vztazích a globální ekonomice. Byť se mnohdy sama považuje za geografii světovou, zůstává v řadě aspektů nevyhnutelně partikulární. Ale nic světovějšího, bohužel, v dnešním světě nenalezneme. Otázka tedy nezní, zda je anglo-americká geografie relevantní pro geografii českou, ale spíše zda je geografie česká relevantní pro geografii anglo-americkou. A pokud ano, tak v čem a v jaké míře.

Děkuji doc. RNDr. Tadeuszi Siwkovi, CSc. a Mgr. Ondřeji Slachovi za cenné připomínky k textu článku.

Literatura:

- BARNES, T. J., DUNCAN, J. S., eds. (1992): *Writing Worlds. Discourse, Text, and Metaphor in the Representation of Landscape*. Routledge, London and New York, 282 s.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. (1999): *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 214 s.
- BIČÍK, I. (2008): *Geografie ve studiu krajiny. Reakce na stejnojmenný příspěvek doc. Hynka*. *Geografie*, 113, č. 1, s. 85–88.
- CÍLEK, V., LOŽEK, V. a kol. (2011): *Obraz krajiny. Pohled ze středních Čech*. Dokořán, Praha, 310 s.
- COSGROVE, D. (1984/1998): *Social Formation and Symbolic Landscape*. The University of Wisconsin Press, Madison, 293 s.
- COSGROVE, D., DANIELS, S., eds. (1988/2008): *The Iconography of Landscape. Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge University Press, New York, 318 s.
- CRESSWELL, T. (2004): *Place. A Short Introduction*. Blackwell Publishing, Malden, 153 s.
- DUFKOVÁ, J. (2007): *Krajinné inženýrství*. Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Fakulta agronomická, Brno, 204 s.
- DUNCAN, J. (1990): *The City as Text. The Politics of Landscape Interpretation in the Kandyan Kingdom*. Cambridge University Press, Cambridge, 229 s.
- ERIKSEN, T. H. (2002): *Ethnicity and Nationalism*. Pluto Press, London, 204 s.
- Evropská úmluva o krajině (2000), <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/VersionsConvention/czech.pdf> (22. 5. 2012).
- FILLERON, J. C. (2008): *Paysage: pérennité du sens et diversité de pratique*. *Nouveaux Actes Sémiotiques*, <http://revues.unilim.fr/nas/document.php?id=2340> (10. 10. 2012).
- GIBAS, P., PAUKNEROVÁ, K. (2009): *Mezi pravěkem a industriálem: několik poznámek k antropologii krajiny*. *Český lid*, 96, č. 2, s. 131–146.
- GUPTA, A., FERGUSSON, J. (1992): *Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference*. *Cultural Anthropology*, 7, č. 1, s. 6–23.
- HAMPL, M. (2012): *Hierarchické organizace v realitě: pojetí, poznávací a praktický smysl studia*. *Geografie*, 117, č. 3, s. 253–265.

- HEŘMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. a kol. (2009): *Kulturní regiony a geografie kultury*. ASPI, Praha, 348 s.
- HELBRECHT, I. (2004): Bare geographies in knowledge societies—creative cities as text and piece of art: Two eyes, one vision. *Built Environment*, 30, č. 3, s. 191–200.
- HOLUB, J., LYER, S. (1967): *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 527 s.
- HYNEK, A. (1996): Mentální mapy kulturní krajiny. In: Svobodová, H. (ed.): *Krajina jako domov*. Okresní muzeum Žďár n. Sázavou, s. 7–16.
- HYNEK, A. (2008): Geografie ve studiu krajiny. *Geografie*, 113, č. 1, s. 79–85.
- HYNEK, A. (2011): Názorová diverzita v chápání krajiny – souvztažnost prostorovosti krajiny. In: Kolečka a kol.: *Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu*. Masarykova univerzity, Brno, s. 12–46.
- INGOLD, T. (2000): *The Perception of the Environment*. Routledge, London, 465 s.
- JACKSON, J. B. (1984): *Discovering the Vernacular Landscape*. Yale University Press, New Haven, 165 s.
- JUNGMANN, J. (1836): *Slownjik česko-německý*. Djl II. K–O. Praha, 1030 s.
- KOLEJKA, J. (2008): Reakce na diskuzní příspěvek doc. Hynka. *Geografie*, 113, č. 1, s. 89–90.
- KOLEJKA, J. (2011): K některým závadám současného českého studia krajiny a způsoby jejich nápravy. In: Kolečka et al. *Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu*. Masarykova univerzity, Brno, s. 78–96.
- KOLEJKA, J. a kol. (2011): *Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu*. Masarykova univerzity, Brno, 342 s.
- KOLEJKA, J., SVATOŇOVÁ, H., VRANKA, P. (2011): Digitální model krajiny a jeho využití v krajinném výzkumu. In: Kolečka, J. a kol.: *Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu*. Masarykova univerzity, Brno, s. 306–326.
- KOLEJKA, J., KLIMÁNEK, M. (2012): Vymezení a typologie postindustriální krajiny Česka. *Geografie*, 117, č. 3, s. 289–307.
- KOVÁŘ, P. (2005): *Mikrokrajiny (kultura mravence)*. In: *Tvář naší země – krajina domova*. Svazek 4 – Naše krajina v přírodní krajině Evropy. Studio JB, Lomnice nad Popelkou, s. 8–12.
- Krajina v České republice*. MŽP, Praha 2007, 399 s.
- KUCERA, Z. (2009): Krajina v české geografii a otázka relevance přístupů anglo-americké humánní geografie. *Geografie*, 114, č. 2, s. 145–155.
- LAKOFF, G., JOHNSON, M. (2002): *Metafory, kterými žijeme*. Host, Brno, 282 s.
- LAPKA, M., GOTTLIEB, M. (2000): *Rolník a krajina*. Kapitoly ze života soukromých rolníků. SLON, Praha, 166 s.
- LATOURE, B. (1993): *We Have Never Been Modern*. Harvard University Press, Cambridge, 168 s.
- LATOURE, B. (2004): *The Politics of Nature. How to Bring the Sciences into Democracy*. Harvard University Press, Cambridge, 320 s.
- LATOURE, B. (2007): *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford University Press, Oxford, 301 s.
- LEFEBVRE, H. (1991): *The Production of Space*. Blackwell, Malden, 454 s.
- LÉVI-STRAUSS, C. (2000): *Myšlení přírodních národů*. Dauphin, Podlesí, 366 s.
- LIBROVÁ, H. (1987): *Sociální potřeba krajiny*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno, 134 s.
- LIBROVÁ, H. (1988): *Láska ke krajině? Blok*, Brno, 165 s.
- LIPSKÝ, Z. (2011): Protichůdné tendence současného vývoje české venkovské krajiny a jejich důsledky: opuštěná půda a vznik nové divočiny v kulturní krajině. In: Kolečka, J. a kol.: *Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu*. Masarykova univerzity, Brno, s. 196–222.
- LOŽEK, V. (2007): *Zrcadlo minulosti. Česká a slovenská krajina v kvartéru*. Dokořán, Praha, 198 s.
- LÖW, J., MÍCHAL, I. (2003): *Krajinný ráz*. Lesnická práce, Kostelec nad Černými lesy, 552 s.
- MACHOVÁ, I., ELZNICOVÁ, J. (2011): Změny agrárních valů a teras ve Verneřickém středohoří a jejich monitorování s využitím nástrojů GIS. In: Kolečka, J. a kol.: *Krajina Česka a Slovenska v současném výzkumu*. Masarykova univerzity, Brno, s. 180–195.

- MÁCHA, P. (2010): Krajiny antropologie a antropologie krajiny. *Český lid*, 97, č. 3, s. 225–246.
- MARSTON, S. A., JONES III, J. P., WOODWARD, K. (2005): Human Geography without Scale. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30, č. 4, s. 416–432.
- MASSEY, D. (1991): A Global Sense of Place. *Marxism Today*, č. 6, s. 24–29.
- MATOUŠEK, V. (2010): Čechy krásné, Čechy mé. *Proměny krajiny Čech v době industriální*. Agentura Krigl, Praha, 381 s.
- MITCHELL, D. (1995): There's No Such Thing as Culture. Towards a Reconceptualization of the Idea of Culture in Human Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 20, č. 1, s. 102–116.
- MITCHELL, W. J. T., ed. (2002): *Landscape and Power*. University of Chicago Press, Chicago and London, 376 s.
- MITCHELL, W. J. T. (2002): Introduction. In: Mitchell, W. J. T. (ed.): *Landscape and Power*. University of Chicago Press, Chicago and London, s. 1–4.
- OLWIG, K. (1996): Recovering the substantive nature of landscape. *Annals of the American Association of Geographers*, 86, č. 4, s. 630–653.
- ROSE, G. (1993): *Feminism and Geography. The Limits of Geographic Knowledge*. Polity Press, Cambridge, 205 s.
- SÁDLO, J. (1994): Krajina jako interpretovaný text. In: Beneš, J., Brůna, V. (eds.): *Archeologie a krajinná ekologie*. Nadace Projekt Sever, Most, s. 47–54.
- SÁDLO, J., STORCH, D. (1999): *Biotypy České republiky*. Institut dětí a mládeže MŠMT, ČR, Praha, 91 s.
- SÁDLO, J. a kol. (2005): *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Malá Skála, Praha, 256 s.
- SAUER, C. O. (1925/2008): The Morphology of Landscape. In: Oakes, T. S., Price, P. L. (eds): *The Cultural Geography Reader*. Routledge, London, s. 96–104.
- SIWEK, T. (2011): *Percepce geografického prostoru*. Česká geografická společnost, Praha, 164 s.
- THRIFT, N. (1996): *Social Formations*. Sage, London, 367 s.
- THRIFT, N. (2007): *Non-Representation Theory. Space, Politics, Affect*. Routledge, London, 325 s.
- TILLEY, C. (1994): *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Berg, Oxford, 221 s.
- Tvář naší země – krajina domova. Studio JB, Lomnice nad Popelkou 2001, 1175 s.
- Tvář naší země – krajina domova. Studio JB, Lomnice nad Popelkou 2002, 1022 s.
- Tvář naší země – krajina domova. Studio JB, Lomnice nad Popelkou 2005, 669 s.
- VALENTINE, G. (2001): Whatever Happened to the Social? Reflections on the 'Cultural Turn' in British Human Geography. *Norsk Geografisk Tidsskrift–Norwegian Journal of Geography*, 55, s. 166–172.
- WYLIE, J. (2005): A Single Day's Walking. Narrating Self and Landscape on the South West Coast Path. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30, č. 2, s. 234–247.
- WYLIE, J. (2007): *Landscape*. Routledge, London / New York, 246 s.

S u m m a r y

LANDSCAPES: A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ABOUT THE CONCEPTUALIZATION OF LANDSCAPE IN (CZECH) GEOGRAPHY

In recent years, a short debate developed on the pages of this journal about the conceptualization of landscape in Czech geography. The questions raised concerned the material quality of landscape and the relevance of Anglo-American approaches to landscape for Czech geography. My article is a contribution to this debate.

Landscape is a very problematic concept, for which there are several reasons. The general problem is that the term is used by diverse disciplines working within dramatically distinct paradigms. Landscape is written about by linguists, historians, anthropologists, geographers, geologists, biologists, landscape ecologists, urban planners and others. While all of them use

the same term, each of them defines it differently, which creates a substantial confusion about the meaning of the term and makes interdisciplinary debate very difficult.

To begin a terminological clean-up, we should look for the original meaning of the term which is etymologically (and historically) associated with the human act of carving out a portion of our environment. This means that terms such as “natural landscape” are oxymorons because landscapes are by definition human products. On the other hand, using the adjective “cultural” in association with landscape is redundant, for the same reason. While it is not realistic to expect that the natural sciences will stop writing about landscape in any near future, we, as social scientists, need to work on a new vocabulary, which will make interdisciplinary communication possible.

But there are further, more serious reasons for the uncertain status of landscape as an analytical tool. Landscape studies have been marked by several conceptual deformations which I refer to as the sins of fetishism, narcissism and mysticism. The sin of landscape fetishism results from the reification of landscape, that is, from the treatment of landscape as though it were a material object. This is the landscape tradition of Carl Sauer and his disciples who were submitted to a stringent critique by people such as Denis Cosgrove, James Duncan and Gillian Rose. The sin of landscape narcissism results from the conviction that only a trained eye, geographer’s especially, is capable of identifying relevant landscape features, reading landscape texts correctly, and reproducing them to a wider audience. Landscape narcissism ignores the perception and experience of landscape as it relates to ordinary people and is characteristic for both the old and the new cultural geography. The sin of landscape mysticism is typical for phenomenological approaches to landscape which tend to go beyond the Cartesian subject/object divide, focusing on the individual, bodily, multisensory and direct experience of landscape when walking, working or simply “being-in-the-world”. In landscape mysticism, landscape is rematerialized and treated as a means for personal transformation with solipsistic and metaphysical overtones.

In contrast to these approaches I propose to consider landscape as a socially relevant environment, that is, as a praxis and a framework for understanding and structuring social relations. These relations include, in accordance with the actor-network theory of Bruno Latour, also the non-human, both living beings and material objects. Such a conceptualization helps to overcome the landscape-as-a-material-object vs. the landscape-as-a-visual-ideology as well as the landscape-as-scenery vs. the landscape-as-a-lived-world dichotomies. Landscapes are closely tied to social identities and are equally situational and relational. The social character of landscape makes it also possible to bridge the gap between cultural and social geography.

Some scepticism, however, is also in order. Landscape is only a tool and its validity and explanatory utility is to be demonstrated before we may even begin to use it as a means of analysis of human behaviour. Also, the question is not whether Anglo-American geography is relevant for Czech geography, but rather whether the Czech geography has something to offer to the Anglo-American geography which is the closest thing to a “world geography” we currently have.

Pracoviště autora: Ostravská univerzita v Ostravě, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Chittussiho 10, 710 00 Ostrava; email: premysl.macha@osu.cz.

Do redakce došlo 19. 3. 2012; do tisku bylo přijato 11. 1. 2013.

Citační vzor:

MÁCHA, P. (2013): Krajiny: příspěvek k diskuzi o konceptualizaci krajiny v (české) geografii. *Geografie*, 118, č. 1, s. 1–15.